

О. М. Хлонь

**РИЗИК, ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКИ,
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
У ПРАВООХОРОННІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВПЛИВ
НА МОТИВАЦІЙНУ СФЕРУ**

О. М. ХЛОНЬ

**РИЗИК,
ЙОГО ХАРАКТЕРИСТИКИ,
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
У ПРАВООХОРОННІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВПЛИВ
НА МОТИВАЦІЙНУ СФЕРУ**

Монографія

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2018

УДК 159.947.5

Рецензенти: *О. О. Древицька*, д-р мед. наук, доц.
О. Л. Мартенко, канд. психол. наук, доц.
В. С. Шилінгов, канд. юрид. наук, доц.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 11 від 27.09.17)*

Хлонь О. М.

Ризик, його характеристики, особливості застосування у правоохоронній діяльності та вплив на мотиваційну сферу: монографія / О. М. Хлонь. — Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. — 352 с. — Бібліогр. с. 248–270.

ISBN 978-617-02-0297-0

Досліджено проблеми ризику, його характеристики, особливості застосування у правоохоронній діяльності та вплив на мотиваційну сферу. Розкрито наукові та методичні засади вивчення феномену ризику, його поняття, елементи, функції, взаємозв'язок із небезпекою, класифікації ризиків та їх особливості. Вказано психологічні закономірності обрання ризикованої поведінки. Схарактеризовано професійний ризик працівників правоохоронних органів. Визначено умови правомірного ризику. Розкрито особливості поведінки працівника правоохоронних органів в умовах ризику.

Описано критерії оцінки відношення до ризику, які дають можливість виявити серед працівників правоохоронних органів осіб, які мають крайні значення відношення до ризику, рекомендації до роботи з такими працівниками. Визначено динаміку формування відношення до ризику на підставі вікових змін та характеру діяльності. Встановлено взаємозв'язок ризику з індивідуально-психологічними особливостями людини та визначено рівняння, яке дає змогу вирахувати рівень відношення до ризику. Висвітлено основні питання мінімізації професійних ризиків працівників правоохоронних структур.

Для науковців, викладачів, аспірантів, ад'юнктів, студентів і курсантів закладів освіти, а також психологів та керівників практичних підрозділів правоохоронних органів.

УДК 159.947.5

ISBN 978-617-02-0297-0

© О. М. Хлонь, 2018
© Міжрегіональна Академія управління
персоналом (МАУП), 2018
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2018

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. ЗАГАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПРО РИЗИК	11
1.1. Уявлення про ризик, поняття, етимологія, загальна характеристика.....	11
1.2. Взаємозв'язок ризику з небезпекою, їх спільні та відмінні ознаки.....	23
Розділ 2. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РИЗИКІВ	40
2.1. Види ризиків у різних сферах діяльності та їх особливості	40
2.2. Економічний аспект ризику	49
2.3. Правовий та міжнародно-правовий аспект ризику	58
2.3.1. Ризик в аспекті вивчення юридичних наук	58
2.3.2. Цивільно-правова характеристика ризику. Особливості цивільної відповідальності при вчиненні діянь, пов'язаних з ризиком.....	63
2.3.3. Кримінально-правова характеристика ризику. Особливості кримінальної відповідальності при вчиненні діянь пов'язаних з ризиком.....	83
2.3.4. Міжнародно-правовий аспект ризику	96
2.4. Психологічний аспект ризику.....	104
Розділ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОГО РИЗИКУ	119
3.1. Професійний ризик працівників правоохоронних структур	119
3.2. Характеристика різновидів професійних ризиків	128
3.3. Нормативне регулювання ризику в аспекті правоохоронної діяльності.....	139
3.4. Умови правомірності професійного ризику.....	156

Розділ 4. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО РИЗИКУ, ЇХ ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНИХ ДІЙ В УМОВАХ РИЗИКУ	175
4.1. Психологічні особливості діянь пов'язаних з ризиком у правоохоронній діяльності.....	175
4.2. Емпіричні дослідження виявлення закономірностей відношення до ризику працівників правоохоронних органів та виявлення взаємозв'язку з іншими психологічними перемінними	189
4.3. Мінімізація професійних ризиків правоохоронців	209
Висновок	241
Список літератури.....	248
Додатки.....	271

ВСТУП

Наша країна переживає складний період, під час якого з'являються нові проблеми, труднощі та питання, що потребують свого вирішення. Кардинальні зміни, які відбуваються в державі, породжують як позитивні, так і негативні явища, серед яких на перший план виходить зростання злочинності. Зараз, на початку становлення нашої держави та позиціонування її як демократичної та правової, важливим є захист прав та інтересів кожної людини. Процес європейської інтеграції країни спонукає до вирішення доречного в усіх відношеннях питання підвищення ефективності правоохоронної діяльності.

На сьогодні проблема зростання злочинності набуває справді загрозливого характеру. З'являються нові види і форми вчинення протиправних дій. Корупція, терористичні дії та ряд інших не менш серйозних загроз є суттєвою перепорою для подальшого розвитку нашої країни. Працівник правоохоронного органу змушений діяти в умовах постійного ризику. При вчиненні відповідних діянь, пов'язаних з його професійною діяльністю, виникає нагальна потреба бути захищеним як у правовій площині, так і мати цілком реальний захист у вигляді амуніції та спеціальних засобів, а також бути підготовленим до такої діяльності.

Вивчення ризику не обмежується сферою охорони правопорядку. В умовах нагальної потреби у реформуванні держави діяльність, спрямована на вдосконалення сучасного законодавства, як ніколи актуальна. Є й інші важливі питання, які потребують свого вивчення.

У зв'язку з цим важливим є наукове дослідження категорії ризику, надання йому вичерпних характеристик, детальний розгляд його особливостей та специфічних рис, а також вивчення необхідних елементів та пов'язаної з ним діяльності.

Значний аспект вивчення ризику був розглянутий у наукових розробках. Певні напрацювання у цій сфері ми можемо

виявити у працях багатьох авторів. Питаннями дослідження ризику займалися такі вчені, як А. П. Альгін, Т. А. Васильєва, О. В. Вдовиченко, М. С. Грінберг, О. А. Долгий, М. Т. Задояний, А. Б. Качинський, В. П. Крошко, М. Г. Лапуста, С. В. Лумеровський, В. А. Ойгензихт, В. Д. Рудашевський, В. І. Серебровський, В. В. Черкасов та ін. Проте, низка важливих та актуальних проблем застосування ризику залишається поза увагою.

Актуальні питання застосування ризику висвітлено у різних галузях права. Наприклад, дослідження у цивільному праві проводилися здебільшого у рамках регулювання майнових відносин, проблематика вивчалася у галузі кримінального, екологічного, трудового права тощо.

Оскільки економічна діяльність також тісно пов'язана з ризиком, варто згадати і про ризики у сфері економіки. Доцільно звернути увагу на ризики страхової сфери, ризики в контексті виробничої діяльності, на питання, пов'язані з економічними аспектами використання ризику та його різновидами.

Важливим є наукове висвітлення феномену ризику у загальнонауковому значенні, вивчення зарубіжного досвіду застосування цього складного феномену та ще багато інших питань. Зазначені проблеми потребують свого вирішення та детальної характеристики.

Отже, для систематизованого аналізу уявлень про ризик необхідно в комплексі оглянути усі теоретичні напрацювання з вивчення цього питання. Це потребує серйозної дослідницької роботи та глибокого аналізу відповідного феномену.

Ми часто стикаємося з ризиком у повсякденному житті, навіть не підозрюючи про це. Ризик може існувати і у сфері побуту, і навіть під час проведення дозвілля. Однак найбільш важливим та актуальним він є саме у професійній діяльності.

Оскільки охопити весь спектр проблем у сфері ризикозастосовчої діяльності даним дослідженням не видається можливим, зосередимо свою увагу саме на розгляді проблем, пов'язаних з ризиком, на прикладі правоохоронної діяльності працівників органів Національної поліції України. Насамперед тут виокремлюється категорія професійного ризику пра-

цівників органів Національної поліції України, оскільки саме вона у діяльності правоохоронних органів (хоч і регулюється правовими нормами) є найбільш невизначеною категорією як на законодавчому рівні, так і серед відомчих нормативно-правових документів. Водночас ситуації, пов'язані з ризиком, викликають необхідність мати чітко сформовані алгоритми дій, які були б документально закріплені та прописані з метою ефективного досягнення поставлених цілей. Незважаючи на те, що потреба у тлумаченні таких фактів не викликає сумніву, виникає безліч проблем, які не охоплені нормативно-правовими актами та не розроблені у правовій сфері.

З метою врегулювання завдань, які постають при вирішенні цієї проблематики, однією з важливих та актуальних питань видається закономірна потреба у вивченні явищ та подій, пов'язаних з ризиком, а також у нормативно-правовому закріпленні висновків та пропозицій, щодо правового регулювання прецедентів, що не дістали свого належного тлумачення у сучасному нормативно-правовому регулюванні.

Здійснення активного законодавчого процесу, спрямованого на встановлення нової правової бази нашої держави, завжди пов'язане з розвитком нових феноменів як у правовій площині, так і за її межами. Реалізація відповідних кроків обумовить реальні передумови для подолання такої важливої перешкоди на шляху до розбудови правової держави, як правовий нігілізм та інші негативні явища. Насамперед необхідно ретельно дослідити ризик щодо порушення прав людини, врахувати всі аспекти цього явища, чітко регламентувати порядок та критерії його застосування.

Важливим та актуальним є також інший аспект цієї проблематики. Психологічні дослідження, спрямовані на пізнання феномену ризику, мають вирішити багато питань, які виникають під час діяльності в умовах ризику. Ретельний огляд суттєвих проблем, які викликають підвищений інтерес для дослідження, дає змогу виявити найважливіші питання у цьому аспекті.

Дискусія точиться у сфері визначення природи схильності людини до вибору тих чи інших варіантів ризикованих дій.

Актуальним є вивчення психологічних особливостей, що впливають на ризиковану поведінку. Потребує вивчення взаємозв'язок ризику та мотиваційної сфери, вплив характеру, потяг до активних дій, мотиваційні передумови та інші важливі фактори професійного ризику. Важливим є вивчення самого реагування на обставини, пов'язані з ризиком та небезпекою. Не повною мірою відображено проблематику взаємозв'язку ризику та індивідуально-психологічних особливостей особистості. Це далеко не повний перелік питань психологічного характеру, які потребують свого вирішення.

Узагальнюючи зазначені питання, зауважимо, що всі вони лише зайвий раз підтверджують необхідність комплексного розгляду проблематики ризику загалом та конкретно в контексті діяльності правоохоронних органів. Саме з цією метою пропонується наукова праця, спрямована на висвітлення основних аспектів такого важливого явища, як ризик.

Задля вирішення усіх зазначених завдань, сформулюємо предмет дослідження, яким можуть бути закономірності діяльності в умовах ризику, особливості застосування його у правоохоронній діяльності та вплив цього феномену на мотиваційну сферу особистості.

Об'єктом вивчення є діяльність в умовах ризику.

Мета дослідження полягає в науково-методичному обґрунтуванні ризику, його характеристиках, особливостях застосування у правоохоронній діяльності та впливі на мотиваційну сферу.

Серед основних завдань дослідження необхідно виокремити: визначення понятійно-категоріального апарату досліджуваної проблематики; огляд попередніх і сучасних наукових трактувань ризику; дослідження категорії ризику у різних його аспектах, надання його повної та всебічної характеристики; аналіз нормативно-правових документів вітчизняного та зарубіжного законодавства у сфері застосування ризику; формулювання його правомірності, меж та критеріїв застосування; виявлення особливостей звільнення від відповідальності у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з ризиком; вивчення досвіду застосу-

вання професійного ризику працівниками правоохоронних органів на прикладі працівників Національної поліції України, проблем нормативно-правового регулювання їх професійного ризику; визначення психологічних характеристик ризику та окремо професійного ризику працівників правоохоронних органів на прикладі працівників Національної поліції України; виявлення мотиваційних складових, спрямованих на обрання ризикованих дій, особливостей поведінки в умовах ризику; формування на підставі власних наукових висновків пропозицій щодо вдосконалення психологічного забезпечення дій працівників правоохоронних органів в умовах професійного ризику, головних елементів підготовки до дій в умовах ризику та в цілому мінімізації професійних ризиків.

Методологічну основу дослідження становить загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ. Також застосовано такі методи: теоретичні — аналіз наукової літератури, методи історичного, системного аналізу, контент-аналіз нормативно-правових документів; емпіричні — діагностичні (інтерв'ю, анкетування, спостереження, опитування, бесіди, тести); обсервативні — включене й опосередковане спостереження; прогностичні — експертні оцінки, узагальнення незалежних характеристик тощо; статистичні — кореляційний, дисперсійний та регресивний аналіз, перевірка статистичних гіпотез.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали опитування й анкетування 480 працівників Національної поліції (міліції) України, працівники практичних підрозділів кримінальної поліції (міліції), слухачі Центру післядипломної освіти Київського національного університету внутрішніх справ та Академії управління МВС, стаж роботи яких становить не менше ніж три роки, курсанти I, II та IV курсів Навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної поліції (міліції) Київського національного університету внутрішніх справ, що відповідає вимогам репрезентативності.

Отже, з огляду на те, що в ряді випадків правоохоронна діяльність супроводжується реальною небезпекою для здоров'я

і життя як безпосередньо працівників правоохоронних структур, так і звичайних громадян, важливим є як дослідження ризику загалом, так і у правоохоронній сфері. Правоохоронцю у своїй професійній діяльності доводиться стикатися з ризикованими та екстремальними ситуаціями з характерною невизначеністю, дефіцитом часу, браком достатньої та надлишком помилкової інформації тощо. Тому пропонуємо для ознайомлення дослідження, спрямованого на вивчення феномену ризику, його характеристик, особливостей застосування у правоохоронній діяльності та впливу на мотиваційну сферу.